

Цуркан О.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 340.12

ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Сучасні наукові уявлення про правосвідомість як вагому особистісну характеристику, що пов'язана не тільки з відображенням правової дійсності, а й з впливом на правову сферу держави, зумовили посилену увагу багатьох дослідників до цього складного явища. Безперечним досягненням правознавчої і психолого-педагогічної наук розцінюється своєрідність процесу формування правосвідомості особистості. Оскільки правосвідомість є фундаментальною характеристикою особистості, а також враховуючи виключну особистісну значущість правосвідомості як стрижневого елемента в структурі професійного становлення працівника поліції, цілком природно, що саме вивчення цього аспекту є важливим напрямом наукових досліджень.

Аналіз дослідження теми. Теоретичною основою дослідження проблеми формування правосвідомості працівників поліції послужили праці зарубіжних та вітчизняних вчених: Г. Емерсона, А. Файоля, Ф. Тейлора, Д. Карнегі, М. Вебера, В. Лазарева, В. Лозниці, С. Рубінштейна, А. Маркової, М. Коркунова, Б. Чичеріна, О. Бандурки та А. Майдікова.

Метою статті є аналіз сутності та особливостей формування правосвідомості працівників правоохоронних органів в умовах побудови громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Наука трактує правосвідомість як сукупність поглядів, ідей, що відображає ставлення людей до права, законності, правосуддя, їх уявлення про «правомірне» і «неправомірне» [5, с. 19]. До своєрідного, що вбачається у правосвідомості з погляду загальної, соціальної і юридичної психології, належить конкретизація суто соціально-психологічної сторони означеного явища. Воно виявляється у звичках правомірної поведінки, правозначущих соціальних стереотипах та емоційних оцінках; правова свідомість є відображенням соціально-економічних відносин суспільства, залежить від чинного права і впливає на правотворчість [8, с. 66].

Отже, правова свідомість виступає результатом відображення наявних у суспільстві законів правового порядку, різновиду правової діяльності держави, її органів, зокрема правоохоронних, правової поведінки громадян та інших осіб. Як якість особистості правова свідомість є результатом її ознайомлення з чинним правом та практикою його реалізації.

Правова свідомість – складне, інтегральне явище. Її складники – суб'єктивні вимоги до права – ви-

світлюють ту незаперечну істину, що саме право не стає автоматично внутрішнім регулятором поведінки особистості. Механізм ускладнюється проєкцією власних уявлень – вимог до права – на процес становлення переконань щодо соціальної значущості правового регулювання.

Правосвідомість, пронизуючи основні сфери життєдіяльності особистості, відображає й особливості та специфіку її професійних інтересів. Причому означене набуває принципової значущості у зв'язку з осмисленням феномена «правосвідомість працівника поліції». Розвиток правосвідомості триває упродовж усього життя людини, однак типові мотиви поведінки (зокрема й у правовій сфері) найбільш активно і міцно формуються в молоді роки. Науковці встановили, що правовому вихованню передують моральне становлення, правова ж соціалізація «долучається» до духовно-морального ядра особистості.

Правова свідомість найтісніше стикається не тільки з моральною, але й з політичною формою свідомості. Вона розвивається у взаємозв'язку, взаємозалежності, взаємозумовленості з філософською, релігійною, атеїстичною та іншими формами громадської свідомості.

Зауважимо, що набуттю компонентно-структурного уявлення про феномен «правосвідомість правоохоронця» сприяють два взаємопов'язаних узагальнення.

1. Поняття «правосвідомість правоохоронця» поєднує своєрідність професіограми сучасного працівника поліції. Професіографічне вивчення його особистості та діяльності зберігає привабливість для сучасних дослідників проблем щодо блоку професіограми як «особистісно-професійні якості». Разом із тим необхідно пам'ятати: коли держава прагне набути ознак правової, працівник поліції має усвідомити на рівні переконань морально-духовні цінності правового гатунку. Оскільки феномен «правосвідомість» є відображенням внутрішнього механізму поведінки працівника поліції у професійній діяльності, у визначенні цього поняття має бути відображено взаємозв'язок, взаємозалежність і взаємозумовленість процесів – від позитивної правосвідомості працівника поліції до позитивної правосвідомості громадян.

2. Визнаючи високу вагомість професійної діяльності працівника поліції, особливо щодо піднесення правової культури суспільства, і той факт, що най-

вищою формою свідомості є самосвідомість, треба наголосити, що сформованість самосвідомості як властивості психічної діяльності особистості, котра здатна і «внутрішньо» регулювати поведінку, і встановлювати рівновагу із «зовнішніми» впливами, є важливою передумовою самовдосконалення працівника поліції (зокрема і в ціннісно-правовій сфері) через самопізнання, самооцінку, саморегуляцію.

Отже, можемо констатувати, що правосвідомість працівника поліції – це складна, інтегративна особистісно-професійна якість, що є сукупністю знань законодавства, уявлень про правові явища, правових переконань і суб'єктивних вимог до права, яка характеризує ставлення працівника поліції до правової дійсності та визначає готовність до громадсько-управлінської діяльності ціннісно-правового характеру.

Враховуючи конкретно-історичне виникнення правосвідомості як складного формозмістовного явища біологічної та небіологічної природи водночас, у наукових джерелах виокремлюють гносеологічний, соціологічний та психологічний аспекти правосвідомості. Гносеологічний аспект ідентифікує рух від дійсності до правосвідомості, коли ідеї та погляди виступають нормативним результатом відображення правосвідомістю дійсності та як функція необхідної дієвості системи законодавства, а також суспільного осмислення потреби у змінах та доповненні чинних нормативно-правових актів, сприйняття процесів і результатів правозастосувальної практики. Соціологічний аспект правосвідомості має два рівні – буденний і теоретичний (правова психологія та права ідеологія).

Правосвідомість працівників органів внутрішніх справ є важливою складовою частиною їхньої правової культури, яка виступає єдністю глибоких знань, твердих переконань і свідомої діяльності в режимі дисципліни та законності.

Підсумовуючи викладене вище, можемо констатувати, що правосвідомість є сукупністю уявлень, поглядів, оцінок, настроїв і почуттів людей до права та державно-правових явищ, що свідчить про широке різноджерельне походження правосвідомості.

Для розвитку рівня професійної культури працівників органів внутрішніх справ важливе значення має формування правової свідомості, що потрібно здійснювати ще в навчальному закладі.

Професійна свідомість правоохоронця має передбачати наявність в особистості здатності до рефлексії власних професійних здібностей, інтересів, мотивів професійного навчання та професійної діяльності, оцінювання індивідуальної відповідності завданням і вимогам професійної діяльності, переживання цієї відповідності у формі задоволеності вибраною професією, рівень їх сформованості, що постає неодмінною умовою успішності здійснення професійної діяльності.

Результати вивчення феномена професійної свідомості дали змогу встановити такі тенденції становлення і розвитку професійної свідомості правоохоронців в сучасному українському суспільстві:

зумовленість змісту формування професійної свідомості вимогами суспільства; залежність рівня формування професійної свідомості від навколишнього середовища, особливо від освітньої сфери; взаємозв'язок розвитку професійної свідомості правоохоронців із рівнем керування цим процесом у вищому освітньому закладі.

Зазначені тенденції дають підстави стверджувати, що процес формування професійної свідомості майбутніх фахівців має бути інтегрований у структуру загальної професійної підготовки, тобто розвиток професійної свідомості правоохоронців прямо залежить від змісту відповідних впливів і системи адекватних цьому змістові методичних прийомів.

На основі наявних у науковій літературі уявлень щодо особливостей розвитку професійної правоохоронної діяльності та професійної свідомості правоохоронців треба зазначити, що на сучасному етапі професійної підготовки у відомчих закладах вищої освіти має застосовуватися така модель навчання, яка стимулювала б у суб'єктів навчання потребу в самостійності, рефлексивності, самопізнанні, самовдосконаленні, які належать до показників сформованості «Я-концепція» як професійної. Остання передбачає такі внутрішньоособистісні перетворення, що підносять особистість до статусу суб'єкта професійної діяльності [6, с. 72].

Відповідно до цього, процес професійного навчання розглядається як взаємодія двох систем відносно: системи значень (поняття, знання, образи) та системи особистісних смислів (ставлення суб'єкта до предметно-соціальних умов правоохоронної діяльності). Тобто у професійному навчанні співвідношення значення та особистісного смислу постає як взаємодія навчання і розвитку особистості, її професійно важливих якостей, які багато авторів розглядає як обов'язкові у структурі особистості правоохоронців і які належать до показників сформованості професійної свідомості правоохоронців.

Зміст показників визначають як рівень сформованості професійної свідомості правоохоронця, що може бути представлений за такими комплексами якостей:

- світоглядні якості: психолого-педагогічна грамотність, ціннісно-смісловий компонент, норми, цінності, ідеали, переконання;

- професійні якості: володіння професійними знаннями, уміннями, навичками, правоохоронними технологіями, професійна компетентність, професійна культура, системне бачення сфери застосування професійної міліцейської діяльності;

- особистісні якості: наявність мотивів до правоохоронної діяльності, здатність до міжособистісних відносин, емпатії, рефлексії, прийняття рішення, досвід, адекватна самооцінка;

- акмеологічні якості: критичне мислення, творче ставлення до своєї професії, володіння методами креативного вирішення професійних завдань [7, с. 885].

Загалом формування професійної свідомості правоохоронців має динамічний характер та залежить від рівня розвитку професійних якостей, а сама

динаміка професійної свідомості правоохоронців перебуває в тісному зв'язку з мотиваційною сферою особистості.

Правосвідомість працівників поліції, як і будь-яка інша діяльність, формується на основі визначених принципів, дотримання яких забезпечує узгодженість у діях учасників, орієнтує на досягнення бажаного результату, використовуючи найефективніші методи. Якщо ж не дотримуватися таких принципів, то можна говорити про непослідовність, неузгодженість у діях учасників і, врешті-решт, така діяльність матиме не ті результати, які були передбачені в основній меті [2, с. 135].

Зауважимо, що дехто з дослідників акцентує на тому, що принципи є сферою правосвідомості, правової ідеології та науки, інші виокремлюють в їхньому змісті лише ті основні ідеї, які офіційно закріплені в нормах законодавства. Як наслідок, з'явилися твердження про те, що принципи можуть виявлятися тільки у змісті зазначених норм і ними не можна вважати керівні ідеї правосвідомості, які, проте, суспільно визнані і реалізуються у правовідносинах, але не зафіксовані в нормативно-правових актах [9, с. 214–215].

Принципи права можна визначити через закономірності розвитку суспільства і права або через сутність і зміст права. Принципи права відіграють особливу роль у структурі правової системи, механізмі правового регулювання, правосвідомості, а все тому, що вони засвоюють соціальну дійсність у найбільш загальній формі. Принципи права можна охарактеризувати як об'єктивні, але це не означає, що вони не залежать від людської діяльності. Щобільше, є всі підстави стверджувати, що зміст принципів визначається матеріальною основою життєдіяльності суспільства, відповідно, люди формулюють їх та втілюють у життя. До того ж, принципи можуть формуватися і стихійно (внаслідок емпіричного досвіду), і свідомо на рівні теоретичної концепції, набуваючи характеру наукових принципів.

Зауважимо, що за час розбудови України як правової, демократичної держави особливого значення набула проблема правоохоронної діяльності. Оскільки немає єдиного підходу щодо визначення її змісту, ознак, напрямів, системи суб'єктів, серед найважливіших завдань є визначення принципів правоохоронної діяльності. Досить довго принципи правоохоронної діяльності не розглядали як головні, сутнісні її категорії. Можливо, причиною такої ситуації послужило те, що багато людей сприймає їх лише як абстрактні ідеї, не пов'язані з практичною діяльністю тих чи інших органів, а отже, як не обов'язкові для виконання.

Звісно, для того, щоб систематизувати принципи управління, треба пізнати їхні закономірності. У науковій літературі виробився загальний підхід щодо поняття, змісту та системи принципів, але простежуються й розбіжності під час їх формулювання і визначення їхнього складу. Деякі системи принципів

потребують коригування. Науковці наводять чимало принципів управління (до прикладу, Г. Емерсон – дев'ять, А. Файоль – чотирнадцять, Ф. Тейлор – десять, Д. Карнегі – двадцять дев'ять, М. Вебер – п'ять тощо) [4, с. 48]. Загальними принципами управління О. Бандурка називає «принципи соціальної спрямованості управлінської діяльності, законності, об'єктивності, комплексності й системності, гласності, поєднання колегіальності та підпорядкованості» [1, с. 32]. А. Майдіков, у свою чергу, зазначає, що, з огляду на новизну проблеми, неповну її теоретичну розробленість і специфічну цільову спрямованість діяльності системи органів внутрішніх справ, не можна однозначно визначити всі принципи управління [3, с. 7–18].

Утім, попри такі розбіжності, принципи, на яких ґрунтується діяльність щодо формування правосвідомості працівників поліції, загалом можна вважати цілісною системою, до якої, враховуючи викладені вище положення, треба зарахувати:

1) загальносоціальні принципи, що визначаються рівнем розвитку суспільства. Це, скажімо, принципи гуманізму, демократизму, соціальної справедливості, рівності всіх перед законом;

2) спеціальні принципи – як своєрідна система координат, у межах якої розвивається правоохоронна діяльність: принципи верховенства права, законності, законслухняності громадян, гласності, взаємодії з органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, населенням, принципи професіоналізму та компетентності, незалежності суб'єктів правоохоронної діяльності тощо. Наведену класифікацію принципів не варто сприймати як універсальну, а хіба як заклик до встановлення інших, нових критеріїв їх систематизації.

Враховуючи вищевикладене, можна зазначити, що принципи формування правосвідомості у працівників органів внутрішніх справ треба розуміти як основоположні засади, незаперечні вимоги щодо такого виду суспільної діяльності, як правоохоронна, а тому їх варто враховувати в процесі реформування системи правоохоронних органів та організацій, підбору, підготовки та розстановки кадрів.

Висновки. Отже, правосвідомість працівника поліції – це складна, інтегративна особистісно-професійна якість, що є сукупністю знань законодавства, уявлень про правові явища, правових переконань і суб'єктивних вимог до права. Процес становлення та розвитку професійної свідомості правоохоронців у сучасному українському суспільстві має динамічний характер та залежить від навколишнього середовища, рівня розвитку професійних якостей, вимог сучасного суспільства та рівня керування цим процесом у вищому освітньому закладі. Правосвідомість формується на основі визначених принципів, лише за дотримання яких можна говорити про належний рівень її формування у працівників поліції в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України : [підруч. для вищих закл. освіти МВС України] / О.М. Бандурка ; Ун-т внутр. справ МВС України. – Х., 1998. – 366 с.
2. Лисенков С.Л. Принципи права та їх відображення в Конституції України / С.Л. Лисенков, О.А. Коваль // Наук. вісн. Укр. акад. внутр. справ. – 1998. – № 2. – С. 18–23.
3. Майдыков А.Ф. Проблемы научного управления органами внутренних дел в особых условиях / А.Ф. Майдыков // Тр. Акад. МВД СССР. – М., 1991. – С. 7–18.
4. Малиновський В.Я. Державне управління : [навч. посіб. для студ. вишів] / В.Я. Малиновський. – Луцьк : Вежа, 2000. – 558 с.
5. Назаренко Є.В. До питання про поняття правової культури / Є.В. Назаренко // Правова культура і підприємництво. – К. ; Донецьк, 1999. – С. 19–25.

6. Новгородцев П.И. Введение в философию права: кризис современного правосознания / П.И. Новгородцев ; отв. ред. : В.Н. Кудрявцев ; Рос. Акад. наук, Ин-т государства и права. – М. : Наука, 1996. – 268 с.

7. Певцова Е.А. Функции правосознания учащейся молодежи: состояние и проблемы развития / Е.А. Певцова // Lex Russica : (научные труды Моск. гос. юрид. акад.). – 2006. – № 5. – С. 873–893.

8. Петражицкий Л.И. Теория государства и права в связи с теорией нравственности : в 2 т. / Л.И. Петражицкий. – СПб. : Тип. Т-ва «Екатерингофское Печатное Дело», 1909–1910. – 2-е изд., испр. и доп. – Т. 1. – 1909. – 318 с.

9. Соколов Н.Я. Опыт конкретно-социологического исследования правосознания и правовой культуры / Н.Я. Соколов, В.А. Леванский // Lex Russica : (науч. тр. Моск. гос. юрид. акад.). – 2006. – № 2. – С. 212–236.

Цуркан О.В. ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті проаналізовано процес становлення та розвитку правосвідомості працівника поліції. Визначено основні тенденції її формування в сучасному українському суспільстві. Надано рекомендації щодо застосування нової моделі навчання майбутніх фахівців, а також досліджено принципи, на яких ґрунтується формування правосвідомості працівників правоохоронних органів.

Ключові слова: правосвідомість, правосвідомість працівника поліції, професійна діяльність, правова культура, загальносоціальні принципи, спеціальні принципи.

Цуркан О.В. ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОСОЗНАНИЯ СОТРУДНИКОВ ПОЛИЦИИ В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРЕОБРАЗОВАНИЙ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

В статье проанализирован процесс становления и развития правосознания работника полиции. Определены основные тенденции его формирования в современном украинском обществе. Даны рекомендации по применению новой модели обучения будущих специалистов, а также исследованы принципы, на которых основывается формирование правосознания сотрудников правоохранительных органов.

Ключевые слова: правосознание, правосознание работника полиции, профессиональная деятельность, правовая культура, общесоциальные принципы, специальные принципы.

Tsurkan O.V. FORMATION OF RIGHTS OF A POLITICAL EMPLOYEE IN CONDITIONS OF TRANSFORMATION TRANSFORMATIONS OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY

In this article was analyzed the process of incipience and development of legal consciousness of the police officer. Determined main tendencies and their formation in modern Ukrainian society. Recommendations was provided on the application of a new model of training future professionals and also were explored principles on which is grounded the formation of legal awareness of law enforcement officers.

Legal awareness of a police officer is a complex, integrative personality-professional quality, which is a collection of knowledge of legislation, ideas about legal phenomena, legal beliefs and subjective requirements for law. The process of formation and development of professional consciousness of law enforcement in the modern Ukrainian society is dynamic and depends on: the environment, the level of development of professional qualities, the requirements of modern society and the level of management of this process in a higher educational institution. Legal awareness is formed on the basis of certain principles, which can only be said about the proper level of its formation from police officers in Ukraine.

Key words: legal consciousness, legal awareness of the police officer, professional activity, law culture, general and social principles, special principles.